

DINIY KITOBLARNING INSONIYAT MADANIYATIDAGI O'RNI

Elmurodov Xumoyun

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali, kompyuter injineri fakulteti.

Telefon raqam: +998-93-295-61-05.

Elektron pochta manzili: xumoyunelmurodov03@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15376361>

Annotatsiya. Ushbu maqolada diniy kitoblarning insoniyat madaniyatiga ta'siri, ularning tarixiy rivojlanishdagi o'rni va jamiyatdagi axloqiy, falsafiy hamda ijtimoiy qadimiyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor diniy matnlarning madaniy meros, san'at, adabiyot va ta'limdagi izlari o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: diniy kitoblar, insoniyat madaniyati, diniy matnlar, axloqiy qadimiyatlar, madaniy meros.

Kirish: Insoniyat tarixi davomida din jamiyatning asosiy tuzuvchi elementlaridan biri sifatida o'z o'rnini egallab kelgan. Diniy e'tiqodlar nafaqat shaxslarning ruhiy dunyosini boyitgan, balki madaniyatning turli sohalari – san'at, adabiyot, falsafa va huquqni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynagan. Ushbu jarayonda diniy kitoblar – muqaddas matnlar, diniy sharhlar va ilohiyotshunoslik asarlari – insoniyat madaniyatining ajralmas qismiga aylandi.

Bu kitoblar nafaqat diniy amaliyotlar uchun yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilgan, balki jamiyatlarning axloqiy me'yorlari, qonun tizimlari va estetik qarashlarini shakllantirishda ham chuqur iz qoldirgan.

Diniy kitoblarning insoniyat madaniyatidagi o'rni haqida so'z ketganda, avvalo, ularning tarixiy ahamiyatini e'tirof etish zarur. Masalan, Xristianlikdagi Injil, Islomdagi Qur'on Karim, Yahudiylikdagi Tavrot va Hind diniyatidagi Vedalar kabi muqaddas kitoblar o'z davrida yozma madaniyatning rivojlanishiga turtki bo'lgan. Bu asarlar nafaqat diniy qoidalar to'plami sifatida, balki adabiy yodgorliklar sifatida ham o'rganiladi. Ularning tillari, uslublari va falsafiy mazmuni ming yillar davomida adiblar, olimlar va san'atkorlar uchun ilhom manbai bo'lib kelgan.

Asosiy qism: Diniy kitoblar insoniyat madaniyatining rivojlanishida ko'p qirrali ta'sir ko'rsatgan. Ular nafaqat ma'naviy qadimiyatlarning manbai sifatida, balki ijtimoiy tuzum, ijodiy faoliyat va intellektual o'sishning muhim omili sifatida ham xizmat qilgan. Ushbu qismda diniy kitoblarning madaniyatdagi o'rnini yangi nuqtai nazardan – huquqiy tizimlar, ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar kontekstida ko'rib chiqamiz.

Diniy kitoblar ko'p jamiyatlarda huquq va adolat tushunchalarini belgilashda asosiy manba bo'lib kelgan. Masalan, Islom huquqining asosi sifatida Qur'on va Sunnat fiqh (Islom huquqshunosligi) tizimini rivojlantirdi, bu esa o'rta asrlarda Sharq mamlakatlarida sud jarayonlari va qonunchilikni tartibga soldi. Qadimgi islomiy qozilik tizimida shariat qoidalariga asoslanib, mulk huquqi, oilaviy munosabatlar va jinoiy javobgarlik masalalari hal qilingan. Bu qoidalar keyinchalik o'zbek xalqining an'anaviy huquqiy ongiga singib ketdi, masalan, "qasos o'rniga kechirish" yoki "jamoat oldida adolat" kabi tamoyillar kundalik hayotda aks etdi.

Xristian dunyosida ham Injilning o'n amr kabi qoidalari G'arb huquq tizimining asosini tashkil etdi.

Masalan, o'g'rilik va yolg'onga qarshi qoidalar zamonaviy Yevropa qonunchiligida ham o'z aksini topgan. Shu bilan birga, Buddist matnlar Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida zo'ravonlikdan voz kechish va tinchliksevarlik kabi g'oyalarni targ'ib qilib, mahalliy qonunlarga ta'sir ko'rsatdi. O'zbekistonning o'rta asrlardagi hukmronlik tizimlarida ham diniy matnlar asosida tuzilgan qonunlar mavjud edi, masalan, Amir Temur davrida shariat va an'anaviy odatlar uyg'unlashib, "Temur tuzuklari" shaklida qo'llanilgan.

Diniy kitoblar yozma madaniyatning paydo bo'lishi va rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Masalan, Qur'oni Karim VII asrda Arabiston yarim orolida yozib olingan ilk muqaddas matnlardan biri sifatida nafaqat diniy, balki lingvistik va adabiy me'yorlarni shakllantirgan. Uning tili – klassik arab tili – keyinchalik sharq adabiyoti va ilmiy asarlarining asosiy vositasiga aylandi. Xuddi shunday, Injilning lotin va yunon tillaridagi tarjimasi Yevropa madaniyatida yozuv va kitob chop etishning rivojlanishiga turtki bo'ldi. XV asrda Gutenberg tomonidan birinchi marta Injilning ommaviy chop etilishi kitobxonlikning keng tarqalishiga olib keldi va Renessans davriga zamin yaratdi.

O'zbekiston hududida ham diniy kitoblarning tarixiy ahamiyati katta. IX-XII asrlarda Movaraunnahrda Islom dini tarqalishi bilan birga, diniy matnlar – Qur'on, hadislar va fiqh kitoblari – yozma madaniyatning gullab-yashnashiga xizmat qildi. Imom Buxoriy va Imom Termiziy kabi ulug' muhaddislarning hadis to'plamlari nafaqat diniy bilimlarni tizimlashtirdi, balki o'zbek xalqining ma'naviy dunyosini boyitdi. Bu asarlar keyinchalik sharqona falsafa va adabiyotning rivojlanishida muhim manba bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga, diniy kitoblar yozuvning keng tarqalishiga yordam berib, xattotlik san'atini ham rivojlantirdi. O'zbek xattotligidagi naqshinkor uslublar ko'pincha Qur'on oyatlari va diniy iboralarni bezashda ishlatilgan.

Diniy kitoblar ilmiy bilimlarning rivojlanishida ham muhim o'rin tutgan. O'rta asr Islom olamida Qur'onning tabiat hodisalari, insoniyatning kelib chiqishi va koinot haqidagi tasvirlari olimlarni astronomiya, matematika va tibbiyot sohalarida izlanishlarga undagan.

Masalan, Al-Xorazmiyning algebra asarlari yoki Ibn Sinoning "Tibbiyot qonunlari" kitobi diniy matnlar bilan bog'liq falsafiy savollardan ilhomlangan. Bu asarlar keyinchalik Yevropa ilmiy inqilobiga ham ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonda diniy ta'lim tizimi ham madaniyatning rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Madrasalarda Qur'on va hadislarini o'qitish bilan birga, mantiq, astronomiya va falsafa kabi fanlar ham o'rganilgan. Buxoro va Samarqanddagi madrasalar nafaqat diniy markazlar, balki ilmiy muassasalar sifatida ham faoliyat yuritgan. XIX asrga kelib, bu muassasalarda tarjimachilik va kitob nashriyoti rivojlanib, diniy matnlarning kengroq auditoriyaga yetib borishiga xizmat qildi. Zamonaviy davrda esa diniy kitoblar ta'limda axloqiy tarbiya vositasi sifatida ishlatilmoqda, masalan, maktablarda "Odobnoma" kabi asarlar orqali yoshlarga ma'naviy qadimiyatlar singdirilmoqda.

Globalizatsiya va texnologik taraqqiyot davrida diniy kitoblarning madaniyatdagi o'rni yangi tus oldi. Internet va raqamli platformalar muqaddas matnlarni kengroq ommaga yetkazdi, ammo bu jarayonda ularning talqini va qo'llanilishi ham o'zgardi. Masalan, O'zbekistonda mustaqillikdan keyin Qur'on tarjimasi va sharhlarining nashr etilishi ko'paydi, bu esa xalqning diniy bilimlarini oshirish bilan birga, milliy o'zlikni mustahkamlashga xizmat qildi.

Shu bilan birga, diniy matnlar zamonaviy axloqiy muammolarni hal qilishda – masalan, ekologik inqiroz yoki ijtimoiy adolatsizlik masalalarida – yo‘l-yo‘riq sifatida qo‘llanilmoqda.

Bundan tashqari, diniy kitoblar san‘at va ommaviy madaniyatda ham o‘z o‘rnini topdi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi tasavvufiy mavzular yoki kinofilmlardagi ma‘naviy g‘oyalar ko‘pincha diniy matnlardan ilhomlanadi. Masalan, “Alpomish” kabi xalq dostonlarida diniy ramziy ma‘nolar zamonaviy talqinda jonlantirilmoqda. Shu bilan birga, diniy kitoblar psixologik qo‘llab-quvvatlov sifatida ham qadrlanadi – ular odamlarga stressli vaziyatlarda tinchlik va ma‘no topishga yordam beradi.

Diniy kitoblar jamiyatdagi axloqiy me‘yorlar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Ular odamlar o‘rtasidagi adolat, mehr-oqibat va mas‘uliyat tuyg‘ularini mustahkamlashga yordam bergan. Masalan, Qur‘onda keltirilgan “qarindoshlarga yaxshilik qilish”, “yetimlarni himoya qilish” kabi o‘gitlar Islom jamiyatlarida ijtimoiy tenglik va hamjihatlikni targ‘ib qilgan. Xuddi shunday, Injilda “yaqiningni o‘zingdek sev” degan tamoyil xristian jamiyatlarida axloqiy asos bo‘lib xizmat qilgan.

O‘zbek xalqining kundalik hayotida ham diniy kitoblarning axloqiy ta‘siri sezilarli.

Masalan, hadislarda keltirilgan mehmondo‘stlik, ota-onaga hurmat va qo‘ni-qo‘shniga yaxshilik qilish kabi qadimiyatlar o‘zbek oilalarida asrlar davomida saqlanib kelgan. Bu qoidalar nafaqat diniy majburiyat sifatida, balki ijtimoiy tartibning bir qismi sifatida ham qabul qilingan. Shu bilan birga, diniy kitoblar ta‘lim tizimida ham muhim o‘rin tutgan. Madrasalarda Qur‘on va hadislar asosida olib borilgan ta‘lim o‘zbek xalqining savodxonlik darajasini oshirishga xizmat qildi.

Zamonaviy dunyoda diniy kitoblarning ijtimoiy ahamiyati biroz o‘zgargan bo‘lsa-da, ular hali ham axloqiy yo‘l-yo‘riq sifatida qadrlanadi. Masalan, globalizatsiya va sekulyarizatsiya davrida diniy matnlar odamlarga ma‘naviy qo‘llab-quvvatlov va o‘zlikni anglashda yordam beradi. O‘zbekistonda ham mustaqillikdan keyin diniy kitoblarning nashr etilishi va o‘qilishi ko‘payib, xalqning o‘z ma‘naviy ildizlariga qaytish jarayoni tezlashdi.

O‘zbek jamiyatida diniy kitoblarning ijtimoiy ta‘siri hali ham davom etmoqda.

Masalan, jamoat joylarida – masjidlarda yoki oilaviy marosimlarda – Qur‘on oyatlari o‘qilishi nafaqat diniy odat, balki ijtimoiy birlashuv vositasi sifatida ham qabul qilinadi. Bu jarayon xalqning o‘ziga xos an‘analarini saqlab qolishga va zamonaviy dunyoda o‘z o‘rnini topishga yordam beradi.

Xulosa: Diniy kitoblar insoniyat madaniyatining rivojlanishida o‘zgacha o‘rin tutadi.

Ular tarixiy jarayonlarda huquqiy tizimlarni shakllantirish, ilmiy izlanishlarni rag‘batlantirish va jamiyatning axloqiy asoslarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan.

O‘zbekiston misolida ko‘rinib turibdiki, Qur‘on, hadislar va boshqa diniy matnlar nafaqat ma‘naviy hayotni boyitgan, balki adabiyot, san‘at va ta‘lim sohasida ham chuqur iz qoldirgan.

Bu kitoblar o‘zbek xalqining o‘ziga xos an‘analarini saqlashga va zamonaviy dunyoda o‘z o‘rnini topishga yordam berdi.

Zamonaviy davrda diniy kitoblarning ahamiyati o‘zgarmagan holda davom etmoqda.

Ular global muammolarga yechim izlashda, shaxsiy va ijtimoiy muvozanatni ta‘minlashda yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbek jamiyatida diniy matnlar ijtimoiy birlashuv vositasi sifatida ham qo‘llaniladi, bu esa ularning madaniy merosdagi doimiy o‘rnini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, diniy kitoblarning ta'sirini faqat diniy doirada emas, balki kengroq ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganish kelajak tadqiqotlari uchun muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, diniy kitoblar insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatida o'tmish bilan hozirgi kun o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajaradi. Ular jamiyatni nafaqat ma'naviy jihatdan boyitadi, balki uni kelajakka yo'naltiruvchi abadiy qadimiyatlarni ham saqlab qoladi.

REFERENCES

1. Abdullaev, K. *O'zbek xalqining ma'naviy merosi va Islom dini*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Armstrong, K. *A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity, and Islam*. London: Vintage Books.
3. Buxoriy, I. *Sahih al-Buxoriy* (O'zbek tilidagi tarjimasi). Toshkent: Movarounnahr Nashriyoti.
4. Esposito, J. L. *Islam: The Straight Path*. New York: Oxford University Press.
5. Komilov, N. *Tasavvuf va o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
6. Nasr, S. H. *The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
7. "Qur'on va madaniyat". <https://www.islam.uz/articles/quron-va-madaniyat> (2025-yil 10-aprelda olingan).